

УДК 330.16; 316.7
© 2010

*Лобко О.Б., аспірант **

Полтавський університет економіки і торгівлі

РОЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ІНСТИТУЦІЙНОМУ ПЕРЕТВОРЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Рецензент – кандидат економічних наук І.М. Ковальчук

Висвітлено теоретичні аспекти ролі та значення економічної культури у розвитку суспільних відносин. Економічна культура досліджується як сукупність знань, умінь, навиків, здібностей і цінностей, які впливають на економічну поведінку людей. У процесі розвитку суспільства культура формує умови, що спонукають людину до творчої й наукової діяльності в усіх сферах життя (громадського, професійного, особистого тощо). Актуальність проблеми пов'язана з трансформацією системи соціально-економічних відносин, що проводиться якісними змінами культурних форм у господарській діяльності індивідів.

Ключові слова: економічна культура, соціально-економічні відносини, індивідуальні цінності, професійні якості.

Постановка проблеми. Трансформаційні й глобалізаційні процеси в економіці України обумовили закономірний суспільний інтерес до проблеми розвитку й формування економічної культури суспільства. Дослідження проблем економічної культури розпочали ще класики політичної економії – А. Сміт, К. Маркс, А. Маршал. Їх праці й нині виявились актуальними і необхідними для поглиблення досліджень даного феномена суспільного життя.

Поняття «економічної культури» в теорії є недостатньо розробленим, хоча вкрай актуальним для трансформаційної економіки України, що визначається необхідністю нормальної організації життєдіяльності суспільства та процесами його культуризації, виходом на сучасний рівень цивілізаційного розвитку. Необхідність дослідження й розробки проблеми економічної культури обумовлене також явищами і процесами, які визначають кардинальні особливості розвитку людства у XXI столітті: зростання ролі культури у суспільному житті; формування інформаційного суспільства; створення ефективних ринкових механізмів господарювання сучасного типу; становлення економіки, орієнтованої на знання; розвиток процесів соціалізації економіки і суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Різні аспекти економічної культури на різних етапах досліджували представники соціології, філософії, культурології, етики, психології, релігієзнавства. Основні аспекти теорії економічної культури розглядаються у фундаментальних працях таких зарубіжних учених: Г. Гегеля, М. Вебера, А. Тофлера, В. Ойкена, Р. Уотермана, Т. Веблена, Дж. Коммонса, У. Мітчелла, Д. Норта, А. Сена. Саме вони здійснили перші спроби у дослідженні впливу звичаїв, традицій, ментальності та стереотипів на економічну поведінку індивідів у суспільстві. Економісти Л. Гуізо, П. Сапієнза, Л. Зінгалес доводять, що культура має суттєвий вплив на економічну систему [11]. Інституційні фактори формування й розвитку економічної культури на сучасному етапі знайшли своє відображення в працях Р. Коуза, С. Кірдіної, А. Шастітко, А. Алчіана, Т. Гайдай та ін. [10, С. 117].

Мета статті – показати стан розвитку економічної культури у соціально-економічних відносинах; визначити специфіку культурного продукту в економіці та стан державного регулювання даною сферою соціального життя суспільства.

Завдання досліджень. На протязі розвитку людського суспільства економічна культура ставала предметом аналізу багатьох вчених, які використовували економіко-соціологічні підходи і намагалися розкрити сутність даного феномена. Однак у процесі цих досліджень постійно виникали наукові проблеми, пов'язані з недооцінкою одних факторів за рахунок інших, у результаті чого розуміння сутності економічної культури втрачало різнобічний і системний характер. Тому сьогодні постає завдання визначити роль економічної культури у сучасній системі соціально-економічних відносин і її безпосередній вплив на формування культури особистості. Теоретичним аспектам ролі та значення економічної культури у розвитку суспільних відносин присвячена дана стаття.

* Керівник – доктор економічних наук, професор ПУЕТ С.С. Ніколенко

Результати досліджень. Економічна культура у суспільстві формувалася в процесі поступового накопичення і систематизації знань, суспільно-господарських, правових та морально-етичних норм, а також відповідних інституцій, що забезпечують ефективність функціонування й розвиток системи економічних відносин. У сучасній економічній системі економічна культура набуває споріднених рис із якостями соціального капіталу.

Під економічною культурою розуміють сукупність соціальних норм і цінностей, що регулюють економічну поведінку й виконують роль соціальної пам'яті в економічному розвитку, допомагаючи (або, навпаки, заважаючи) трансляції, відбору й оновленню цінностей, норм і потреб, які функціонують у економічній сфері, орієнтуючи її суб'єктів на інші форми економічної активності [4, С. 110-111].

Вплив економічної культури на різні сфери суспільного життя допомагає зрозуміти ефективність, прогресивний характер господарювання, даючи змогу визначити специфіку національної економіки, сформувати справжні управлінські якості менеджерів, розширити та вдосконалити соціально-економічні фактори (якість умов праці, мотивація, компетентність, творча ініціатива, рівень знань, умінь, навичок працівників) на фірмі. Економічна культура бере безпосередню участь у формуванні професійних якостей особистості (працівника), у тому числі й у становленні її цінностей, моралі, знань, етичних норм тощо.

Досвід розвинених держав стосовно успішності формування й діяльності підприємств ґрунтується на принципах економічної культури як на національному, так і на корпоративному та особистому рівнях. Вона формується впродовж тривалого часу розвитку суспільства, важкою працею багатьох поколінь, удосконалюючи цінності й досвід для подальшого розвитку. Суспільні надбання становлять основу економічної культури, яка має властивість пристосовуватися до нових систем господарювання, використовувати нові методи управління й різні типи економічної поведінки у господарській діяльності, посилювати значення інституційних та культурних цінностей, дотримання етичних норм і партнерських відносин.

На початкових етапах розвитку людського суспільства поняття культури асоціювалося з землеробством – основним видом економічної діяльності в ті часи. У результаті розвитку продуктивних сил і поглиблення суспільного поділу праці відбулося розшарування між виробничою

та духовною сферами [7, С. 30-34]. Із часом під культурою стали розуміти сукупність суто духовних цінностей, адже культура є результатом діяльності людини, будучи сукупністю її духовних (традиції, звичаї, навички тощо) і матеріальних (знаряддя праці, одяг, житло тощо) складових.

Досліджувати економічну культуру доцільно через спосіб виробництва, як спосіб людської діяльності. Розглядаючи виробничі відносини, увагу передусім надають засобам виробництва, продуктивним силам, відносинам власності, і мало хто звертає увагу на культурологічний аспект формування й розвитку виробничих відносин. Суб'єкт, навколо якого виникають економічні відносини, – людина. Вона виступає метою суспільно-економічного розвитку і наукових досліджень. Сучасне суспільство проявляє справжню зацікавленість передусім творчою особистістю.

Звертаючись до надбання класичної школи, слід передусім виділити працю А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів», у якій ідеться про визначення методології економічної культури та поведінку індивіда. Вона розкриває сутність концепції «людини економічної» і доводить, що кожен індивід є особистістю унікальною, володіючою певним трудовим потенціалом. Індивіди у процесі вибору ресурсів та у виробництві, стверджував А. Сміт, керуються власними егоїстичними інтересами, які безпосередньо залежать від суспільних відносин. Прагнення до особистої вигоди та обміну породжує розподіл праці у суспільстві, що є джерелом підвищення продуктивності, збільшення багатства народу й важливим чинником подальшого розвитку суспільних відносин [5, С. 13-15]. Спеціалізація, рівень продуктивності та ринкова взаємодія господарюючих суб'єктів формують певний тип економічної культури суспільства.

Економічна культура суспільства формується в процесі розвитку, накопичення та систематизації суспільно-господарських відносин передусім на рівні фірми, підприємства, установи, організації. На неї впливають економічна поведінка людей, пануючі стереотипи діяльності, моральні цінності суспільства. Дослідження впливу моралі на економічну культуру сучасної фірми визначається принципами професійної етики та сучасними принципами слідування суспільним традиціям. Вплив релігії також бере участь у становленні господарського менталітету індивідів. Слід відзначити, що існує тісний зв'язок між економічною культурою та національною економічною ментальністю, яка визначає поведінку

людей. Тому просте технічне копіювання принципів господарської діяльності з інших країн не може дати вагомих ефективних змін у конкретній країні, адже не враховуються реальні національні етичні норми, ментальні, соціокультурні й духовні чинники. Таким чином, можна зробити висновок, що економічна культура в Україні відіграє далеко не останню роль у трансформаційних процесах і має враховуватися як у процесі розробки економічної політики, так і в усіх реформаторських перетвореннях.

Сутнісного наповнення поняття економічної культури набуває в концепції філософа Е. Шпрангера. У своїй праці «Форми життя» він розвиває положення про основні типи людського існування [1]. Е. Шпрангер не рекомендує шукати об'єктивні чинники розвитку особистості – доцільно лише співвідносити окремі особистості з духовними та культурними цінностями. Він виділяє шість життєвих форм пізнання світу, кожній з яких відповідає характерна їм система мотивації, сприйняття реальності й ін. Типологія особистості складається з наступних типів: теоретична, економічна, естетична, соціальна, політична та релігійна людина. У типології особливості уваги заслуговує тип людини економічної, яка відрізняється раціональною поведінкою та досягненням максимальної корисності. Людина економічна відмовляється від багатьох суспільних благ заради досягнення максимального результату своєї кінцевої мети. Даний тип особистості знаходиться в постійному пошуці, пізнанні та поглибленні знань у певній сфері виробництва.

Дослідження економічної культури викликане розвитком самої системи економічних відносин і фазами суспільного відтворення. Одним із основних факторів в економічній культурі є трудова діяльність людей, які беруть участь у виробництві, обміні, розподілі та споживанні результатів праці. З точки зору економічної культури праця дає можливість виявити відношення людини до людини, людини до оточуючої природи, людини до суспільного оточення. Індивід має змогу практично оцінити свої природні й трудові здібності, рівень знань, вміння творчо підходити до організації праці й володіти інформацією.

Модифікація суспільства відбувається у сучасних формах і моделях суспільно-економічних систем, що є своєрідною методологічною базою для аналізу змін у продуктивних силах і виробничих відносинах, основу яких складають відносини власності. Осмислення власності та вплив на неї економічної культури відбувається за допомогою аналізу тих соціально-економічних

чинників, які зі зміною суспільства модифікують базові економічні відносини.

На перших етапах розвитку суспільства відносини власності виступали у формі певних історичних звичаїв і традицій. Із виникненням державного устрою поряд із неформальними правилами поведінки почали формуватися формальні правила (юридичні закони), які визначали правові норми, за якими розподіляється й привласнюється суспільне багатство суб'єктами економіки [8, С. 250-255]. Зміна формацій впливає і на трансформацію економічної культури, забезпечуючи перенесення усього напрацьованого потенціалу, досягнень попередніх поколінь, а також пошук нових механізмів і джерел для подальшого розвитку матеріальної культури суспільства. Таким чином, перехід до постіндустріального суспільства створює нові умови, які спонукають індивіда до творчої діяльності, постійного самовдосконалення та активної участі в економічному, політичному й соціальному житті суспільства.

У сучасному постіндустріальному суспільстві культура поряд з освітою, науковими дослідженнями та іншими галузями соціально-економічної інфраструктури стає одним із домінуючих факторів економічного прогресу. Підвищений інтерес до значення економічної культури у суспільстві відображається в економічних показниках (рівні освіченості громадян, зростання соціальних показників та наукоємності виробничого процесу і т. ін.). Економічна культура – це один із головних чинників, що відповідає виклику інформаційного капіталізму, який нині формується [6]. У постіндустріальному суспільстві зростає потреба у духовних та естетичних ресурсах. Культура суттєво впливає на якість людського капіталу й на економічне зростання. Всезростаючі масштаби інформаційних ресурсів, подальше впровадження інформаційних технологій та розширення міжнародної павутини спонукають до стрімкого збільшення інформаційних потоків в економіці та інтенсифікації культурного обміну [3, С. 84-90].

Сьогодні високий рівень розвиненості країни характеризується тісною взаємодією економіки та культури. Формування нової системи економічних відносин визначає суттєвий перегляд цінностей як у розрізі всього суспільства, так і кожної окремої особистості. Зростання ролі культури в економічній системі сприяє розвитку нових господарських і культурних форм шляхом застосування та подальшої реалізації результатів досягнень науки і техніки.

Для визначення специфіки розвитку економічної культури та ролі культурного продукту в інституційних перетвореннях економічних відносин необхідно враховувати такі соціально-економічні процеси та чинники суспільного розвитку:

Роль держави у становленні економічної культури. Держава повинна орієнтувати тенденції розвитку суспільства і нації на підвищення загального рівня економічної культури, підтримувати культуру, розвивати мистецтво, якісно підвищувати рівень освіченості громадян. На практиці державне втручання опосередковано відображається у застосуванні на виробництві нової техніки і нових технологічних процесів, новітніх форм організації праці, впровадженні нових форм управління, розвитку інновацій, науки і підвищення рівня освіченості працівників.

Вплив зовнішніх чинників та глобалізації на реформування економічної культури. Глобалізація спричиняє підвищений попит на товари й послуги культурного призначення. У довгостроковій перспективі зовнішні чинники впливають на підвищення рівня духовних та естетичних запитів населення в міру зростання рівня життя населення, необхідність населення у всебічній освіченості, зростання інтересу до мистецтва та розширення міжнародних культурних зв'язків.

Вплив інформаційного фактора на економічну культуру. Формативні процеси у постіндустріальному суспільстві пов'язують з інформатизацією суспільства, втіленням новітньої економіки знань та якісним перетворенням суспільства. Значення інформаційних технологій у розвитку культури не можна переоцінити, адже їх досяг-

нення у світі поступово наближаються до широкого впровадження у суспільстві.

Охорона інтелектуальної власності. До інтелектуальної власності належать права на результати інтелектуальної та творчої діяльності, а також права на засоби індивідуалізації юридичної особи, продукції, виконаних робіт чи послуг. Захист авторських прав на наукові знання, винаходи та культурне надбання має бути адаптованим до нових глобальних соціальних змін.

Визначення ролі індивіда у становленні економічної культури. Тривалий час у дослідженнях системи економічних відносин панував підхід, який ігнорував людину як особистість. Становлення постіндустріальної цивілізації й економіки знань надає індивіду роль основного суб'єкта господарювання, який втілює в собі неймовірні можливості, невичерпний розумовий потенціал, глибокі моральні цінності, знання та культурне надбання суспільства.

Висновки. Виникнення й становлення економічної культури є природнім процесом, який супроводжує розвиток економічних і соціальних механізмів у розвитку суспільства. Фактори економічної культури визначають шляхи практичного застосування теоретичних досліджень для вирішення суспільних проблем, що виникають у трансформаційній економіці. Тенденції розвитку економічної культури забезпечують якісне використання всього потенціалу досягнень, напрацьованого попередніми поколіннями. У процесі розвитку культури створюються умови, які спонукають людину до творчої й наукової діяльності в усіх сферах суспільного життя.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Варій М. Й. Загальна психологія. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 968 с. // <http://www.infolibrary.com.ua/books-book-113.html>.
2. Галушка З.І. Фактори формування економічної культури українського суспільства // Економічна теорія, 2008. – №1. – С. 22-29.
3. Гасратян К. Сфера культури в постіндустріальній економіці // МЭ и МО, 2001. – №7 – С. 84-90.
4. Заславская Т.И., Рывкина Р.В. Социология экономической жизни. – Новосибирск, 1991. – С. 110-111.
5. Ефременко Т. Экономическая культура как социологическое понятие // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – №3. – С. 123-141.
6. Лукаш П. Экономика культуры – штрихи в нау-

- ке нового поколения // Неприкосновенный запас. – 2003. – №6 // www.magazines.russ.ru.
7. Маркс К., Энгельс Ф. – Соч. – 2-е изд. – Т. 21, С. 30-34.
8. Мочерний С.В. Економічна теорія. – К.: вид. центр «Академія», 2005. – С. 250-255.
9. Самедов Р.Н., Гумматова Л.А. Сущность и содержание понятия «экономическая культура» // Вопросы культурологии. – 2006. – №5. – С. 13-15.
10. Шастітко А.Е. Нова інституційна економічна теорія [Текст]: монографія / А.Е. Шастітко. – 3-е вид. перероб. і доп. – М.: Економічний факультет МДУ, ТЕИС. – 2002. – 591с.
11. Guiso L., Sapienza P., Zingales L. (2006) "Does Culture Affect Economic Outcomes?"// NBER Working Paper. – №11999.